

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI:18-19

SAMSUN 2005

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

Sahibi:

OMÜ İlahiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Ferit BERNAY

Yazı İşleri Müdürü:

Prof. Dr. Osman Zümrüt

Yayın Editörü:

Doç. Dr. Yavuz Ünal

Yayın Kurulu:

Doç. Dr. Yavuz Ünal, Doç. Dr. Mustafa Köylü
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Balcı

Dizgi ve Mizanpaj:

Arş. Gör. Hasan ATSIZ

Kapak, Cilt ve Baskı:

Ceylan Ofset

Tel: 0 362 431 14 44

E-mail: ceylan@ceylanofset.com

Sayı: 18-19 Samsun 2005

CÂHİLİYE ŞİİRİNDE BAZI DİNÎ MOTİFLER*

Dr. Ali BULUT

Özet

Bu makalenin amacı cahiliye şiirinden örnekler vererek cahiliye Araplarının dînî inançlarına açıklık getirmektir. İlk önce cahiliye şiiri ve önemi, cahiliye Araplarında din konularından kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra o dönemin dînî motiflerini yansıtan cahiliye şiirinden bazı örnekler verilmiştir.

A- Câhiliye Şiiri ve Önemi

İslâm öncesi devirde yaşamış şâirlere ait şiirler için "Câhiliye şiiri" terimi kullanılır. Câhiliye devri şiiri için eski şiir, bu devir şâirlerine eski şâir terimleri de kullanılır.¹ İbnü'l-Kelbî'deki "Araplar, şiirlerinden sadece İslâm'dan kısa bir süre öncesine ait olanlarını koruyabildiler." şeklindeki rivayete bakılırsa² bu şiirler çok fazla bir zaman dilimini içermezler.

Câhiliye şiiri İslâm'ın gelmesiyle birlikte ayrı bir önem kazanmıştır. İlk olarak Kur'ân'daki garîb lafızların anlamı için eski Arap şiirinden yararlanılmaya başlanmış, bu sebeple de sözlü olarak aktarılagelen câhiliye şiirleri derlenip yazıya geçirilmiştir. Söz gelişi muallaka şiirleri ilk defa İslâmî dönemde Hammâd er-Râviye (160/776) tarafından derlenmiştir.³ Buna binâen olsa gerek Hammâd er-Râviye Eski Arap şiirini derleyen ilk kişi olarak kabul edilir.⁴ Yine el-Mufaddal ed-Dabbî (178/794), Abdulmelik b. Kureyb el-Asmaî (216/831) gibi pek çok dilci Câhiliye devri şâirlerinin şiirlerini bir araya toplamışlardır.⁵ Ancak riva-

* Araş. Gör. Dr. Ali BULUT Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arap Dili ve Belağatı ABD (e-posta: alibulut@omu.edu.tr)

¹ Çetin, M. Nihad, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul-1973, s. 8.

² İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı (Kitâbu'l-Esnâm)*, Çev. Beyza Düşüngen, Ankara-1969, s. 29.

³ Demirayak, Kenan – Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Genişletilmiş 3. Baskı, Erzurum-2000, s. 44; Tüccâr, Zülfikâr, "Hammâd er-Râviye" mad., *DİA*, XV, 487.

⁴ Tüccâr, a.g.m., XV, 487.

⁵ Demirayak-Çöğenli, a.g.e., s. 46-47.

yet şeklindeki bu derlemelerin yazıya geçirilmesi daha çok talebeleri tarafından yapılmıştır.⁶

Kur'ân'daki garîb lafızları açıklamak amacıyla derlenen bu şiirlerden, Kur'an ilimleri, dil, edebiyat, târih, dinler târihi gibi ilim dallarında da yararlanılmıştır.

B- Câhiliye Araplarında Din:

Câhiliye terimi, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadîslerde Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devredekinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu nedenle genellikle Araplar'ın İslâm'dan önceki dönemine "Câhiliye" veya "Câhiliye çağı", o dönemde yaşayan şâirlere de "Câhiliye şâirleri" denir.⁷ Bâzıları Câhiliye dönemini Hz. İsa'dan Hz. Peygamber'e kadar olan devre ile de sınırlı tutar.⁸

İslâmiyetten önceki devirleri, İslâmî devirden ayırdetmek için "Câhiliye" kelimesinden daha uygun bir kavram bulunamaz. Çünkü İslâmiyetten önceki devrin, göze çarpan en belirgin çizgisi, zorbalık, zulüm, çapul, ahde vefasızlık, kız çocuklarını diri diri gömmek, kuvvet ve kudretini başkalarına duyuracak çılgınlıklar yapmak, para ve servetinin yettiği kadar kadın ve dost edinmek, alabildiğine zina, keyif ve işret ederek sıhhatini harcamak "Câhiliye" devrinin belli başlı özellikleridir.⁹

Câhiliye Araplarının din ve inançlarıyla ilgili en kesin bilgileri Kur'ân-ı Kerîm sunmaktadır. Kur'ân'ın yanında Câhiliyye Araplarından günümüze ulaşan kitabelerde ve Eski Arap Şiirinde de bu türden bilgiler bulunmaktadır. Bunların yanında Kur'ân tefsirleri, hadîs, siyer ve meğâzî kitapları ile Mekke ve Medîne tarihi gibi özel alanlara dâir târihî eserlerden de bu konuda faydalanılmaktadır. Yine ilk dönemde, özel olarak Câhiliye Araplarının inançları, ibâdet şekilleri, putları ve put evleri ile ilgili bilgiler sunan *Kitâbu'l-Esnâm*, *Edyânu'l-Arab* vb. isimli

⁶ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî I*, el-Asru'l-Câhili, Dâru'l-Maârif, Kahire-Ty., s. 160.

⁷ Fayda, Mustafa, "Cahiliye" mad., *DİA*, İst.-1993, VII, 17.

⁸ Weir, T.H., "Câhiliye" mad., *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, III, 11; Tülücü, Süleyman, "Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara-1980, Sayı: 4, s. 281.

⁹ Danışman, Nafiz, "Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: V, Sayı: I-IV, Ankara-1956, s. 194.

eserler yazılmışsa da bunlardan sadece İbnü'l-Kelbî'nin *Kitâbu'l-Esnâm* adlı eseri günümüze ulaşabilmiştir.¹⁰

İslâm'dan önceki çağlarda Arap yarımadası türlü din ve inançların etkisi altında kalmıştır. Buraya zaman zaman hak dinler gönderilmiş, Hûd, Sâlih, İbrâhim, İsmâil ve Şuayb gibi peygamberler bu bölge halklarını doğru yola çağırılmışlardır. Bilhassa Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil, Hicâz taraflarında yaşayan Araplar üzerinde büyük tesirler icrâ etmişlerdir.¹¹ Bunlar da gösteriyor ki diğer Sâmi kavimler gibi Arapların da en eski dinleri tevhid esasına dayanmaktadır.¹²

Câhiliyye arapları diğer tanrı ve put adlarının dışında en yüce mâbud olarak Allah kelimesini de kullanıyorlardı. Allah kelimesinin çoğulunu da kullanıyorlardı.¹³

Arap yarımadasında ve daha çok Güney Arabistan'da milattan sonraki yıllarda var olduğu anlaşılan bir *rahmân* inancıyla da karşılaşmaktadır. Şenferâ, Sulâle b. Cundeb, Hâtim et-Tâî, Zeyd b. Amr gibi şâirlerin şiirlerinde *rahmân* isminin Allah'ı ifâde etmek üzere kullanıldığını gösteren deliller mevcuttur.¹⁴ İslâmî dönemde olduğu gibi Câhiliyye döneminde de rabb ve ilâh kelimelerinin aksine *rahmân* kelimesinin çoğulunun bulunmaması, bu kelimenin bir tek tanrıyı yani Allah'ı ifade ettiğini göstermektedir.¹⁵

Câhiliyye Araplarının en yaygın inancı ise çok tanrıcılık ve putperestliktir. Mekke'de hemen hemen her evde bir put olduğu rivâyet edilir.¹⁶ İslâmî kaynaklar, Araplardaki çok tanrıcılık ve putperestliğin yabancı kaynaklı olduğunu belirtirler. Arap yarımadasına putperestliği ilk getiren kişinin Amr b. Luhayy olduğu zikredilir.¹⁷

¹⁰ Çağrıncı, Mustafa, "Arap" Mad., "İslâm'dan Önce Araplar'da Din" *DİA*, İst.-1991, III, 316.

¹¹ Tülücü, "Eski Arap Yarımadasında Muhtelif Dinler ve Mensupları", *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 26, Ocak-Şubat, 1991, s. 73.

¹² İbnü'l-Kelbî, a.g.e., s. 6; Çağrıncı, a.g.e., II, 316.

¹³ Çağrıncı, a.g.m., III, 317.

¹⁴ Taberî, I, 131-132; Çağrıncı, a.g.m., III, 316.

¹⁵ Çağrıncı, a.g.m., III, 316.

¹⁶ İbnü'l-Kelbî, a.g.e., s. 39.

¹⁷ Çağrıncı, a.g.m., III, 317.

Yine rivâyete göre bu putperest Arapların içinde İbrâhim ve İsmâil peygamberden kalan adetleri devam ettirenler de vardı. Kabe'ye saygı, onu tavâf, hac, umre, Arafât ve Muzdelife'de vakfe, kurban sunmak, hac ve umre esnasında *lebbeyk* diyerek telbiye, Menât putunun yanında tıraş gibi âdetlere kendilerinden bir takım ilâveler de yaparak bunları sürdürürlerdi.¹⁸

Putperestliğin yanında Arap yarımadasında özellikle de Negrân ve Hîre bölgelerinde hristiyan Araplar da vardı. Ayrıca bu yarımada Araplarla içiçe yaşayan yahûdîler de mevcuttu.¹⁹

Câhiliye arapları genel olarak putperest olmakla birlikte, aralarında çok az sayıda da olsa hanîfler olarak tanımlanan bâzı kimseler mevcuttu. Bunların Hz. İbrâhimin dînini yaşatmaya çalıştıkları, Yahûdîlik ve hristiyanlıktan uzak kaldıkları ve putperestlikle de mücâdele ettikleri bilinmektedir.²⁰

Kısaca söyleyecek olursak Arap yarımadasında başta putperestlik olmak üzere Hanîf dîni, Yahûdîlik, Hristiyanlık, Sâbiîlik ve Mecûsîlik gibi dinler mevcuttu.²¹

C- Câhiliye Şiirinde Dinî Motifler

Câhiliye dönemi Araplarının inanç ve dînî telakkileri hakkında Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden sonra en önemli bilgi kaynaklarından birisi de eski Arap şiiridir. Çünkü Câhiliye şiirlerinde Arapların nesepleri, savaşları gibi temel konular yanında kısıtlı da olsa Câhiliye dönemi tanrıları, putları, inanç ve telakkileri hakkında bilgilere rastlanır.²²

Câhiliye şâirleri şiirlerinde en fazla Allah, rabb, ilah; nadiren de ahiret, hesap, ceza ve mükafat kelimelerini kullanmışlardır. Bunlar da câhiliye Araplarında Allah inancı olduğunu göstermektedir. Zaten

¹⁸ İbnü'l-Kelbî, a.g.e., s. 27-30.

¹⁹ Nicholson, Reynold A., "İslâm Öncesi Arap Şiirinde Dinin Etkileri", Çev. İbrahim Yılmaz, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 17, Erzurum-2002, s. 221-224.

²⁰ Çağrı, a.g.m., III, 317.

²¹ Tülücü, "Eski Arap Yarımadasında Muhtelif Dinler ve Mensupları", 74-83.

²² Çağrı, Mustafa, "Arap" mad., -İslamdan Önce Araplarda Din- DİA, İst.-1991, III, 316.

Kur'ân'da da müşrik Arapların sıkıntılı anlarında Allah'a yalvardıkları,²³ en büyük yeminlerini Allah adına yaptıkları²⁴; bununla birlikte cinleri Allah'a ortak koştukları,²⁵ Allah'a oğul ve kızlar isnat ettikleri,²⁶ melekleri Allah'ın kızları olarak gördükleri²⁷ ifade edilir. Zaten bunların bir kısmını aşağıda sunacağımız şiirlerde de göreceğiz. Bu ifadelerde ve daha başka ayetlerde de işaret edildiği gibi bu, çok tanrılı bir Allah inancıydı. Örneğin şiirlerinde Allah ve ahiret inancını işleyen hatta bir peygamber gelmesini temenni eden Umeyye b. Ebî's-Salt, Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildiğinde ona iman etmemiş, okuduğu şiirleriyle müşrikleri desteklemiştir.²⁸

İslâm öncesi Arapları şiirlerinin yanında bazı dualarında, deyim ve atasözlerinde de Allah kelimesini oldukça fazla kullanmışlardır.²⁹

Fakat bir şâirin mısralarında sevap ve cezadan, ahiret inancından bahsedilmesi onun putperest olmadığı anlamına gelmez. Sözgelishi mısralarında Allah, Âhiret, hesap, ceza ve sevaptan bahseden şâir Zuheyr b. Ebî Sulmâ hakkında Şevkî Dayf şöyle bir yorum getirir: "Eğer bu beyitler gerçekten ona aitse onun için hanîf inancına mensup olduğu hükmüne varmak mümkün. Ancak bana göre Zuheyr atalarının dinini bırakmamıştır. Bunlar sadece mısralarına serpiştirilmiş bazı kelimelerdir."³⁰ Fakat buna rağmen bazı kaynaklarda Zuheyr b. Ebî Sulmâ hanifler arasında sayılır.³¹ Yine bu şâirlerden Kus b. Sâide el-ÿyâdî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Umeyye b. Ebî's-Salt, Adî b. Zeyd el-ÿbâdî, Varaka b. Nevfel el-Kureşî, Abîd b. el-Abras'ın da hanîfler arasında adları geçer.³²

Biz bu çalışmamızda daha çok Bağdatlı Mehmed Fehmî'nin, *Târîhu Edebiyyât-ı Arabiyye* adlı eserini esas alarak, Câhiliyye dönemi

²³ Yunus (10): 22; Ankebut (29): 65.

²⁴ En'âm (6): 109; Nahl (16): 38.

²⁵ En'âm (6): 100.

²⁶ En'âm (6): 100.

²⁷ Necm (53): 21.

²⁸ Ünal, Ömer, "İslam Öncesi Arap Şiirinde Bazı Dînî Motifler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: III, Sayı: 9, Bahar 2003, s. 186.

²⁹ Topaloğlu, Bekir, "Allah" mad. *DİA*, İst.-1989, II, 473.

³⁰ Şevkî Dayf, a.g.e., s. 303.

³¹ Kuzgun, a.g.e., XVI, 38.

³² Kuzgun, a.g.e., XVI, 38.

araplarındaki dîmî motifleri yansıtan bazı Câhiliyye şiirlerini sunacağız.³³

1. ALLAH

a- Lakît b. Ya'mur/Ya'mer (ö. 372 ?)³⁴:

أبناء قوم تآوؤكم على حنق
ولا يشعرون أضرَّ الله أم نفعاً³⁵
وقلدوا أمركم لله نركم
رحب النراع بأمر الحرب مضطلعا³⁶

Kin ve nefretin aleyhinize birleştirmiş olduğu kuvvet

Allah onlara galibiyet mi yoksa mağlubiyet mi nasip edecek bunu düşünemezler

İşinizi – aferin size- harp bilen,

Engin tecrübeli kimselere veriniz

b- İmruu'l-Kays (ö. 549)³⁷:

والله أنجح ما طلبت به
والبرُّ خيرُ حقيبة الرِّحل³⁸

Senin arzunu sadece Allah yerine getirebilir

İyilik yolcunun en iyi azığıdır

c- Abîd b. el-Abras (ö. 555):³⁹

³³ Burada şiirlerini sunduğumuz şairlerin hepsi Câhiliye döneminde yaşamış şairlerdir. Sadece Umeyye b. es-Salt, İslâmî döneme de yetişmiş, ancak müslüman olmamıştır.

³⁴ Dîvânî çeşitli defalar neşredilmiştir. Bkz. Demirayak- Çöğenli, a.g.e., s. 63-64. Hayatı hakkında bkz. es-Sâbûnî, Abdulvehhâb, *Şu'arâ ve Devâvîn*, Beyrut-1978, s. 1-2.

³⁵ Mehmed Fehmî, *Târîhu Edebiyyât-ı Arabiyye*, Matbaatü Âmire, İstanbul-1332, I, 278.

³⁶ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 285.

³⁷ Ebû Vehb (Ebu'l-Hâris/Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Murâr. Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairidir. İmruülkays, kaynakların çoğunda klasik kaside formunu ilk defa ortaya koyan, Arap şiirini belli kurallara bağlayan ve özellikle kafiye için esaslar koyan şair olarak tanıtılmaktadır. Muallakasının da yer aldığı Dîvânî birçok defalar basılmıştır. Bkz. Savran, Ahmet, "İmruülkays b. Hucr" mad., *DİA*, XXII, 238.

³⁸ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 611.

مَنْ يَسْأَلُ النَّاسَ يَحْرَمُوهُ 40 وَسَأَلْتُ اللَّهَ لَا يَخِيبُ

İnsanlardan isteyen mahrum olur

Allah'tan isteyen ise hüsrana uğramaz

d- Tarafe b. el-Abd (ö. 560):⁴¹

وَلَا زَاجِرَاتُ الطَّيْرِ مَا اللَّهُ فَاعِلٌ لِعَمْرِكَ مَا تَدْرِي الطَّوَارِقُ بِالْحَصَى

Yemin olsun bilmezler, çakıl taşlarıyla fal açanlar,

Ve kuşlarla uğursuzluk arayanlar, Allah'ın ne yapacağını

e- Hâris b. Hillize (ö. 580):⁴³

وَمَا إِنْ لِلْحَائِنِينَ دِمَاءٌ وَفَعَلْنَا بِهِمْ كَمَا عَلَّمَ اللَّهُ

44 لَهُ بَلِغٌ تَشَقَّى بِهِ الْأَشْقِيَاءَ فَهَدَاهُمْ بِالْأَسْوَدَيْنِ وَأَمَرَ اللَّهُ

Onlara yaptıklarımızı bir Allah bilir

Hâinlerin kanlarını ise kimse aramaz

Su ve hurmayla besledi onları (hükümdar)

Allah'ın takdiri mütlaka buhur yerini ve kim şakî olacaksa olur

f-Urve b. el-Verd (ö. 596):⁴⁶

³⁹ Ebû Ziyâd Abîd b. El-Ebras el-Esedî. Cahiliye devri Arap şairlerindedir. Dîvanının çeşitli baskıları vardır. Bkz. Yüksel, Azmi, "Abîd b. Ebras" mad., *DİA*, I, 308-309.

⁴⁰ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 948; Dayf, a.g.e., s. 102.

⁴¹ Dîvânı çeşitli defalar neşredilmiştir. Bkz. Demirayak- Çöğenli, a.g.e., s. 62. Hayatı hakkında bkz. Corci Zeydân, a.g.e., I, 117-119.

⁴² Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 67. (Mehmed Fehmî, bu beytin Lebîd'e de nisbet edildiğini söyler.)

⁴³ Ebû Ubeyde (Ebu'z-Zâlim) el-Haris b. Hillize b. Mekrûh el-Yeşkurî el-Bekrî. Cahiliye devri Arap şairlerindedir. Muallakası, Dîvanı ve bazı şiirleri derlenerek çeşitli defalar neşredilmiştir. Bkz. Karaarslan, Nasuhi Ünal, "Hâris b. Hillize" mad., *DİA*, XVI, 196-197.

⁴⁴ *Muallakât Yedi Askı*, Çev. Şerafettin Yaltkaya, M.E.B. Yay., İstanbul-1989, s. 64; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 230.

⁴⁵ *Muallakât*, s. 63; Ez-Zevzenî, a.g.e., s. 228.

⁴⁶ Dîvânı çeşitli defalar neşredilmiştir. Bkz. Demirayak- Çöğenli, a.g.e., s. 63. Hayatı hakkında bkz. es-Sâbûnî, a.g.e., s. 26-27.

47 مَضَى فِي الْمَشَاشِ آيْفًا كُلَّ مَجْزَرٍ لِحَا اللَّهِ صُغْلُوكَا إِذَا جَنَّ لَيْلِهِ
48 تَعِيشُ ذَا يَسَارٍ أَوْ تَمُوتَ فَتُعْذِرَا فَسِيرٌ فِي بِلَادِ اللَّهِ وَالْتِمِيسِ الْغِنَى

*Allah kahretsin o çapulcuyu ki geceleyin,
Taşlık ve bataklıklardan geçip deve kesilen yerlerde yaşar
Allah'ın memleketlerini gez, zengin olmaya çalış
Ya bolluk içinde yaşarsın ya da ölüp mazur görülürsün*

g- Nâbiğa ez-Zubyânî (ö. 604):⁴⁹

50 وَلَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ لِلْمَرْءِ مَذْهَبٌ خَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرُكْ لِنَفْسِكَ رِيْبَةً

*Yemin ettim şüphe edecek bir şey kalmadı
Allah'tan başka kişinin gideceği bir yol yoktur*

h- Hâtim et-Tâî (ö. 605):⁵¹

52 مِنَ الْعَيْشِ أَنْ يَلْقَى لِبُوسًا وَمَطْعَمًا لِحَا اللَّهِ صُغْلُوكَا مِنْهُ وَهَمَّهُ

*Tek arzuları giyecek ve yiyecek olan
Miskinleri Allah kahretsin*

i- Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/610):⁵³

54 إِلَى الْحَقِّ تَقْوَى اللَّهِ مَا قَدْ بَدَأَ لِي بَدَأَ لِي أَنَّ اللَّهَ حَقٌّ فَرَادَنِي

⁴⁷ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 314.

⁴⁸ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 317.

⁴⁹ En-Nâbiğa Ziyâd b. Muâviye ez-Zübyânî. Dîvânı çeşitli defalar neşredilmiştir. (Bkz. Demirayak- Çögenli, a.g.e., s.64). Biyografisi için bkz. Arberry, A. J., *Arabic Poetry*, Cambridge-1965, s. 170; Hayatı hakkında bkz. es-Sâbûnî, a.g.e., s. 32-33.

⁵⁰ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 565, 856; eş-Şâyi, Muhammed b. Abdurrahman b. Sâlih, *el-Furûku'l-Lugaviyye ve Eseruhâ fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad-1993, s. 238.

⁵¹ Ebû Saffâne (Ebû Adî) Hâtim b. Abdullah b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî. Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairidir. Dîvânı bir çok defalar yayımlanmıştır. Bkz. Tülücü, "Hâtim et-Tâî" mad., *DİA*, XVI, 473.

⁵² Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 342.

⁵³ Dîvânı çeşitli defalar neşredilmiştir. Bkz. Demirayak- Çögenli, a.g.e., s. 65. Hayatı ve edebî kişiliği hakkında bkz. Tülücü, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebî Kişiliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum-1982.

⁵⁴ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 47; Polat, İbrahim Ethem, *İslam Öncesi Hanif Edebiyatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-1996, s. 42; "Hanif Şairlerin

وَأَهْلَكَ لِقَمَانِ بْنِ عَادٍ وَعَادِيَا
وَأَهْلَكَ ذَا الْقَرْنَيْنِ مِنْ قَبْلِ مَا تَرَى⁵⁵

*Gördüm ki Allah haktır, arttı,
Bu düşüncemden sonra Allah korkum
Bilmez misin Allah Tübbâ'yı helâk etti
Lokmân b. Âd'ı ve Âdiyâ'yı da helâk etti
Bunlardan daha önce de Zü'l-Karneyn'i
Firavun'un ordusunu ve Necâşî'yi de helâk eti*

2. ALLAH ADINA YEMİN

a- İmruu'l-Kays (ö. 549):

وَمَا إِنْ أَرَىٰ عَنكَ الْغَوَايَةَ تَنْجَلِي فَقَالَتْ: يَمِينُ اللَّهِ مَا لَكَ حِيلَةً⁵⁶
حَتَّىٰ أَيْبِدَ عَامِرًا وَكَاهِلًا⁵⁷ تَاللَّهِ لَا يَذْهَبُ شَيْخِي بِاطْلَا

*Şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki başka bir çaren yok
Sende herhangi bir aşk şaşkınlığı göremiyorum
Tallahi babamın kanı yerde kalmayacak
Âmir ve Kâhil kabilelerini yok edinceye kadar (savaşacağım)*

b- Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/610):

تَاللَّهِ ذَا قِسْمًا لَقَدْ عَلِمْتُ⁵⁸ دُبْيَانُ عَامِ الْحَبْسِ وَالْأَصْرِ
تَعَلَّمَا هَا لِعَمْرِ اللَّهِ ذَا قِسْمًا⁵⁹ قَاقِصِدُ بَدْرِكَ وَإِنظُرْ أَيْنَ تَسْبَاكُ

*Tallahi, yeminle söylüyorum
Zubyân kavmi, bağlanıp hapsedildiği yılı iyi bilir
Şunu iyi bil ki Allah'a yeminle söylüyorum*

Şiirlerinde Monoteist Yapı", Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1, Bahar 2001, s. 130.

⁵⁵ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 48.

⁵⁶ Ez-Zevzenî, Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed, Şerhu'l-Muallakâti's-Seb, Dâru'l-Cil, Beyrut-1972, s. 23.

⁵⁷ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 571.

⁵⁸ Sa'leb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, Şerhu Dîvâni Zuheyr, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire-1964-1384, s. 88.

⁵⁹ Sa'leb, Şerhu Dîvâni Zuheyr, s. 182.

Yapamayacağı işe girişme, işin sonu nereye varacak düşün

3. ALLAH ADIYLA BEDDUA⁶⁰

a- Tarafe b. el-Abd (ö. 560):

كم من خليل كنت خالته لا ترك الله له واضحة⁶¹

Nice kimselerle arkadaşlık ettim

Allah onları hiç güldürmesin

4. KÂBE ADINA YEMİN

a- Zuheyr b. Ebû Sulmâ (ö. 609/610):

رجال بنوه من قريش وجرهم فأقسمت بالبيت الذي طاف حوله⁶²

Kureyş ve Cürhümlü kişilerin inşa edip

Etrafını tavâf ettikleri eve/Kâbe'ye yemin ederim

5. RABB

a- Tarafe b. el-Abd (ö. 560):

ولو شاء ربِّي كنت عمرو بن مرثد فلو شاء ربِّي كنت قيس بن خالد⁶³

Eğer Rabbim dilesedydi ben de Kays b. Hâlid olurdum

Eğer Rabbim dilesedydi ben de Amr b. Mersed olurdum

b- Adıyy b. Zeyd el-İbâdî (ö. 590)⁶⁴:

على وربِّ مكة والصليب سعى الأعداء لا يألون شراً⁶⁵

Mekke'nin ve haçın Rabbine yemin olsun ki

⁶⁰ Urve b. el-Verd ve Hâtım et-Tâi'nin yukarıdaki beyitleri de Allah adıyla bedduaya örnek verilebilir.

⁶¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut-Ty, VI, 4856; Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 645.

⁶² *Muallakat*, s. 23; Sa'leb, a.g.e., s. 14; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 106.

⁶³ *Muallakât*, s. 18; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 89.

⁶⁴ Adıyy b. Zeyd b. Hammâd el-İbâdî et-Temîmî. Câhiliye devri hristiyan Arap şairidir. Divanı ve diğer şiirleri neşredilmiştir. Bkz. Özcanoglu, Muzaffer, "Adî b. Zeyd" mad., *DİA*, I, 382.

⁶⁵ Şevkî Dayf, a.g.e., s. 101.

Düşmanlar aleyhimde hiçbir kötülüğe aldırmaksızın çalışıyorlar

c- Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/610):

ولا خالدا إلا الجبال الرواسيا ألا لا أرى فوق الحوادث باقيا
66 وأيامنا معدودة والليالي وإلا السماء والبلاد وربنا

Hiçbir varlığı kalıcı ve sonsuz görmüyorum,

Sadece yüksek dağlar, gök, toprak

Ve Rabbimiz kalıcıdır

Bir de sayılı günlerimiz ve geceler kalıcıdır

6. RAHMÂN-RABB-TEVHÎD-CENNET-CEHENNEM-ÂHİRET AZÂBI-ALLAH TAKVÂSI-KÂFİRLER:

a- Zeyd b. Amr b. Nufeyl (ö. 605) ⁶⁷ :

عزلت الجنَّ والجنانَ عني كذلك يفعل الجلدُ الصبورُ

لا صنمي بني طسم أدين فلا العزى أدين ولا ابتيتها

لنا في الدهر إذ حلّمي صغير لنا في الدهر إذ حلّمي صغير

أدين إذا تقسمت الأمور أربأ واحدا أم ألف رب

ألم تعلم بأن الله أفني رجالا كان شأنهم الفجورُ

وأبقى آخرين بيرا قوم فيربو منهم الطفل الصغيرُ

رأينا المرء يعثر ذات يوم كما يتروح العصن الضفيرُ

ولكن أعبد الرحمن ربي ليغفر ذنبي الرب الغفور

فتقوى الله ربكم احفظوها متى ما تحفظوها لا تبوروا

ترى الأبرار دارهم جنانُ وللكفار حامية سعيرُ

68 وخزي في الحياة وإن يموتوا يلاقوا ما تضيق به الصدور

İnsan ve şeytan cinlerini kendimden uzaklaştırdım,

Mert ve cesur kişi böyle yapar,

Ne Uzzâ'ya taparım ne de iki kızına,

Ne de Tasm Oğullarının iki putuna,

⁶⁶ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 47.

⁶⁷ Hayatı hakkında bkz. Corci Zeydân, a.g.e., I, 143-144.

⁶⁸ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 56-58.

*Aklımın ermediği çocukluğumda,
Rabb bildiğim Hubel'e de tapmam,
Büyüyüp kendimi kurtardığımda tek bir Rabb'e mi,
Yoksa bin Rabb'e mi tapacağım
Bilmez misin Allah yok etti,
Yolunu şaşırmuş birçok kimseyi,*

*İyi olanları ise bıraktı,
Onların küçükleri büyüsün diye,
Kişi elbet bir gün gerçeği yakalayacak,
Aynen susuz bir dalın yeşillenmesi gibi,
Ben ancak Rahmân'a Rabb'imize kul olurum,
Şefkatli Rabb'im günahlarımı bağışlasın diye,
Allah'tan Rabb'inizden daima korkun,
Böyle olursanız felakete uğramazsınız,
İyilerin yurdu cennettir,
Kâfirlerin ise yakıcı cehennem,
Dünyada rezildirler, ölünce de,
Gönülleri sıkıp daraltan azapla karşılaşırılar*

7. İLÂH

a- Abîd b. el-Abras (ö. 555):

رَكْضًا، وَكِدْتُ بَأَنَّ أَرَى دَاوُدَا وَطَلَبْتُ ذَا الْقَرْنَيْنِ حَتَّى فَاتَنِي
وَلِيقْتَيْنِ هَذَا وَذَاكَ كِلَاهِمَا إِلَّا الْخُلُودَ، وَلَنْ تُنَالَ خُلُودَا
إِلَّا الْإِلَٰهَ وَوَجْهَهُ الْمَعْبُودَا⁶⁹

Zü'l-Karney'n in peşine koştum; fakat yetişemedim

Az kaldı Dâvûd'u da görecektim

Ebedi olmak ise mümkün değildir

⁶⁹ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 925.

Hepimiz son bulacağız

Sadece *tanrı* ve onun *vech-i mâbûdu hariç*

b- Nâbiğa ez-Zubyânî (ö. 604):⁷⁰

لَوْ أَنَّهُ عَرَضَتْ لِأَشْمَطِ رَاهِبٍ
لَا تَخْشَى إِلَهَ صَرُورَةَ مُتَعَبِّدٍ

Şayet (Mehbare) saçı sakalı ağarmış,

Kendini tanrıya adanmış bir râhip görseydi

8. İLAH- TEVHİD-YARATICI-TESBİH-ARS SAHİBİ- İSTİAZE-SÜLEYMAN (AS)-AD KAVMİ-CUDİ DAĞI:

a- Varaka b. Nevfel (Hicretten önce):⁷²

لَقَدْ نَصَحْتُ لِأَقْوَامٍ وَ قَلْتُ لَهُمْ
أَنَا النَّذِيرُ فَلَا يَغْرُرْكُمْ أَحَدٌ
لَا تَعْبُدُونَ إِلَهًا غَيْرَ خَالِقِكُمْ
فَإِنْ دَعَوْكُمْ فَقُولُوا بَيْنَنَا حَدَدٌ
و قَبْلُ قَدْ سَبَّحَ الْجُودَى وَالْجُمُدُ
سَبْحَانَ ذِي الْعَرْشِ سَبْحَانَا نَعُوذُ بِهِ
مُسْخَرٌ كُلُّ تَحْتِ السَّمَاءِ لَهُ
لَا شَيْءٌ مِمَّا نَرَى تَبْقَى بِشَاشَتِهِ
يَبْقَى الْإِلَهِ وَ يُودِي الْمَالُ وَ الْوَلَدُ
وَ الْخَلْدُ قَدْ حَاوَلْتُ عَادًا فَمَا خَلَدُوا
لَمْ تُغْنِ عَنْ هُرْمُرٍ يَوْمَا خِرَانَتِهِ
وَ لَا سَلِيمَانَ إِذْ دَانَ الشُّعُوبُ لَهُ⁷³
وَ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ وَ الْإِنْسُ فِيمَا بَيْنَنَا تَرُدُّ

Bazı insanlara nasihat ettim şöyle dedim:

Ben uyarıcıyım, sakın kimse sizi aldatmasın,

Yaratıcınızdan başka ilahlara tapmayın,

Sizi buna çağırırsalar deyin aramızda büyük bir engel var,

Tesbih ederiz o arşın sahibini ona sığınırız,

Daha önce de Cûdî ve Cumud dağları onu tesbih etti,

⁷⁰ Dîvânı çeşitli defalar neşredilmiştir. Bkz. Demirayak- Çöğenli, a.g.e., s. 64. Hayatı hakkında bkz. es-Sâbûnî, a.g.e., s. 32-33.

⁷¹ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 869.

⁷² Hakkında "Varaka b. Nevfel Hayatuh ve Şi'ruh" (Eyhem Abbâs Hammûdî, el-Mevrid, Sayı: 2, Cilt: 17, s. 168-182.) adlı bir makale yazılmıştır. Bkz. Demirayak-Çöğenli, a.g.e., s. 65.

⁷³ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 51.

Gök kubbesi altında herşey ona hizmet eder,
 Kimse onun egemenliğinden kaçamaz,
 Gördüğümüz hiçbir şeyin parlaklığı baki değildir,
 İlah bâkîdir, mal ve evlat helâk olur,
 Hürmüze hazineleri bir fayda sağlamadı,
 Âd kavmi de uğraştı ama ebedi olamadı,
 Süleyman da, bütün milletler,
 Emrinde olduğu halde insanlar cinler.

9. ÂHİRET-HESÂP-CEZÂ-SEVÂP-AMEL DEFTERİ- CEHENNEM

a- Nâbiğa ez-Zubyânî (ö. 604):

ولكن لا تُخَانُ الدهرَ عِنْدِي 74 وَعِنْدَ اللَّهِ تَجْزِيَةُ الرِّجَالِ

Ben sana hiçbir zaman hiyânet etmem
 Çünkü Allah amellerin karşılığını verecektir

b- Hâtim et-Tâî (ö. 605):

وَيَعْظُمُنِي مَاوِيَّ! بَيْتٌ مُسَقَّفٌ وَإِنِّي - وَإِنْ طَالَ الثَّوَاءُ - لَمَيِّتٌ
 وَكُلُّ أَمْرٍ رَهْنٌ بِمَا هُوَ مُتَلِفٌ وَإِنِّي لَمَجْزِيٌّ بِمَا أَنَا كَاسِبٌ

Ömrüm ne kadar uzun olursa olsun bir gün öleceğim
 Varacağım yer de bir karanlık çukur olacaktır
 Yaptığım işlerin hesabı sorulacaktır
 Herkesin zarar verdiği malı ödemekle yükümlü olduğu gibi

c- Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/610):

لِيَخْفَى وَمَهْمَا يُكْتَمُ اللَّهُ يَعْلَمُ فَلَا تَكْتُمَنَّ اللَّهُ مَا فِي نَفْسِكُمْ
 لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعْجَلُ فَيُنْقَمَ يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُدْخَرُ 76

İçinizdekileri Allah'tan gizlemeyin

74 Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 863.

75 Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 330.

76 Sa'leb, a.g.e., s. 20; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 110-111; Dayf, a.g.e., 102, 303; Ahmet Çelik, Kur'an-ı Kerim İle Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliyye Dönemindeki Kullanışları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991, s. 62.

Gizleseniz de Allah onu bilir

Cezası ertelenir, amel defterine yazılır, birikir

Hesap günü için, ya da bu ceza dünyada verilir

d- Kus b. Sâide (ö. 600)⁷⁷:

عليهم من بقايا خزهم خرق يا ناعي الموت والملحود في جدث
فهم إذا انتبهوا من نومهم فرق دغهم فإن لهم يوماً يصاح بهم
خلقاً جديداً كما من قبلها خلّقوا حتى يعودوا بحال غير حالهم
منها الجديد ومنها المتهجّ الخلق منهم عراة ومنهم في ثيابهم⁷⁸

Ölüm habercisi! Ölüler mezarlarında

Üzerlerinde parça parça ipek kalıntıları

Bırak onları nasılsa birgün çağrılacaklar

Uykularından uyandıklarında dağılacaklar

Sonunda yeni bir şekle girecekler

Yeni bir yaratılış, aynen ilk yaratılış gibi

Bir kısmı çıplak, bir kısmı giyinik,

Bir kısmının elbisesi yeni, bir kısmının da eskimiş olarak

e- Varaka b. Nevfel (Hicretten önce):

رشدت وأنعمت ابن عمر! وإنما تجنبت تنورا من الله حاميا
بدينك ربا ليس رب كمثله وتركك أوثان الطواغي كما هي
وإدراكك الدين الذي قد طلبته ولم تك عن توحيد ربك ساهيا
فأصبحت في دار كريم مقامها تُعَلَّل فيها بالكرامة لا هيا
تلاقي خليل الله فيها ولم تكن من الناس جبارا إلى النار هاويا
وقد تُدرك الإنسان رحمة ربه ولو كان تحت الأرض سبعين واديا
أقول إذا ما زرت أرضا مخوفة حنانيك لا تُظهر علي الأعدايا
حنانيك إن الجن كانت رجاءهم و أنت إلهي ربنا و رجائيا
أدين لرب يستجيب ولا أرى أدين لمن لا يسمع الدهر داعيا⁷⁹

⁷⁷ Kus b. Sâide'nin hayatı hakkında bkz. Corci Zeydân, a.g.e., I, 144-145; Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Saide" mad., DİA, XXVI, 460; Hannâ el-Fâhûrî, el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebu'l-Kadîm, Dâru'l-Cil, Beyrut-1986, s. 124-125.

⁷⁸ Mehmed Fehmi, a.g.e., s. 23.

*Amr'ın oğlu! Doğru yolu buldun nimete erdin,
Allah'ın yakacı ateşinden kendini kurtardın,
Rabb'e boyun eğerek, onun dışında yoktur Rabb,
Azgınların putlarını terkederek,
Aramış olduğun dini bularak,
Rabbini tek bir Rab olarak kabulden hiç şaşmadın,
Güzel bir diyarda bulunuyorsun,
Orada eğlenir devamlı ikramlar görürsün,*

*Orada Allah dostuyla karşılaşsın,
İnsanları ateşe iten zorbalardan olmazsın,
Rabbinin rahmeti ulaşır elbet insana,
Yerin yetmiş kat altında bulunsa da,
Korkulu bir diyarı ziyaret ettiğimde derim,
Bana merhamet eyle, düşmanlarımı muzaffer eyleme,
Bana merhamet eyle, onlar cinlerden umarken,
Benim ilâhım sensin, Rabbim ve ümidim,
Duaları kabul eden Rabb'e boyun eğerim,
Asla davetçiye kulak vermeyen kimselere ise boyun eğmeyi kabul
etmem*

f- Umeyye b. Ebî's-Salt (ö. 624)⁸⁰:

الحمد لله الذى لم يتخذ سندا و قدر خلقه تقديرا
و عنا له وجهي و خلقى كله في الخاشعين لوجهه مشكورا⁸¹

*Şükür Allah'a, hiçbir ortağı olmayan,
Varlıklara bir kader tayin eden,*

⁷⁹ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 53-54.

⁸⁰ Umeyye b. Ebî's-Salt, cahiliye devrinde yaşamış ve Tevrat'ı okumuştur. İbrahim (a.s.)'in getirdiği dinin devamı kabul edilen Hanifiyye'nin mensuplarındandı. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in çağdaşı olmasına rağmen İslam'a girmemiş, nebilik hevesine kapılmıştır. Bkz. Kuzgun, Şaban, "Hanîf" mad. DİA, İst.-1997, XVI, 38.

⁸¹ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 32.

*Samimiyetle, şükürle ona yönelenlerin içinde,
Yüzüm, bedenim hepsi ona boyun eğerler,*

10. HANİF DİNİ - RABB

a- Umeyye b. Ebî's-Salt (ö. 624):

ما يُماري فيهن إلا كفور إن آيات ربنا بينات
مستبين حسابُه مقدور خلق الليل والنهار فكل
بمهاؤ شعاعها منشورٌ ثم يجلو النهار رب كريم
كلُّ دين يوم القيامة عندا الله إلا دين الحنيفة زور⁸²

*Rabbimizin alametleri apaçıktır,
Bunları ancak inkarcılar tartışır,
Gece ve gündüz yaratılmış, hepsi,
Belli bir ölçüyle ortaya çıkarlar,
Sonra Yüce Rab, gündüzü ortaya çıkarır,
Işıkları yayılan güneş vasıtasıyla,
Hanif dininden başka her din,
Kıyâmet günü Allah katında yalandır.*

11. PEYGAMBER-ÂHİRET:

a- Umeyye b. Ebî's-Salt (ö. 629):

ما بعد غايتنا من رأس مَحيانا أ لا نَبِيٌّ لنا منا فَيُخبرنا⁸³
*Keşke bir peygamberimiz olsa da bildirse,
Dünyaya gelişimizi, ölümümüzü ve daha sonrasını*

12. PEYGAMBER ADLARI

A- NŪH (A.S.):

a- Adiy b. Zeyd el-Ibâdî (ö. 590):

ثم عادٌ من بعدهم وثمرود⁸⁴ أين أهل الديار من قوم نوح

⁸² Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 33.

⁸³ Corci Zeydân, Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1416/1996, I, 141; Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 34.

⁸⁴ Mehmed Fehmî, a.g.e., s. 381.

Nerede bu toprakların sahipleri, Nuh halkı

Sonra Âd ve Semûd

b- Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. 604):

فَأَلْفَيْتُ الأَمَانَةَ لَمْ تُخْنِهَا ⁸⁵كَذَلِكَ كَانَ نُوحٌ لَا يَخُونُ

Emanete hiyânet etmediğini gördüm

Nuh da böyleydi, emanete hiyânet etmezdi

B- DÂVÛD (A.S.):

a- Selâme b. Cendel (ö. 608)⁸⁶:

مُدَاخِلَةٌ مِنْ نَسْجِ دَاوُدَ شَكَّهَا ⁸⁷كَحَبِّ الْجَنَّا مِثْنَ أَيْلِمٍ مُتَّقَلِقٍ

Dâvûd yapımı sağlam bir zırh

Yarılp kabuğundan çıkmış bakla tanesi gibi

14. ESKİ KAVİMLER

A. ÂD KAVMİ

a- Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/610):

فَتُنْتَجِجُ لَكُمْ عِلْمَانَ أَشَامَ كُلِّهِمْ ⁸⁸كَأَحْمَرَ عَادٍ ثُمَّ تُرْضِعُ فَتَنْفِطِيمِ

Sonra bu savaşta uğursuz çocuklarınız doğar,

Âd kavminden Ahmer⁸⁹ gibi, savaşta süt emerler savaşta süttten kesilirler

B. İREM KAVMİ⁹⁰

⁸⁵ Mehmed Fehmî, a.g.e., s. 565, 856.

⁸⁶ Selâme b. Cendel, hıristiyan bir arap şairidir. Divânı neşredilmiştir. Bkz.. es-Sâbûnî, a.g.e., s. 29-30; Şevkî Dayf, a.g.e., s. 102; Demirayak-Çöğenli, a.g.e., s. 65.

⁸⁷ Şevkî Dayf, a.g.e., s. 102.

⁸⁸ Muallakât, s. 25; Sa'leb, Şerhu Dîvânî Zuheyr, s. 20; et-Taberî, a.g.e., II, 99; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, 142; İbn Manzûr, a.g.e., IX, 157, XII, 315..

⁸⁹ Bu beyti yorumlayanlar buradaki Ahmer isimli şahıstan maksadın Semud kavminden deveyi kesen Kîdâr b. Sâlif olduğunu söylerler. Sa'leb, a.g.e., s. 20; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, 142; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 112.

⁹⁰ Bazıları İrem'in bir kabile ismi olduğunu söylerken bazıları da bir şehir adı olduğunu söylerler. Bkz. Yakût el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah, Mu'cemü'l-Büldân, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Ty., I, 154-155.

a- Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/610):

وَأَخْرَيْنَ تَرَى الْمَائِيَّ عِنْدَهُمْ⁹¹ كَخَطِّ زَبُورٍ مَا قَدِ أَوْرَثْتِ إِرْمَ

Diğerlerini ise görürsün ki zırhlarını hazırlamışlar

İrem 'den beri gelen Dâvud yapımı zırhlarını

15. MUKADDES KİTAPLAR

A. ZEBÛR

a- İmruu'l-Kays (ö. 549):

لِمَنْ طَلَّ أَبْصَرْتَهُ فَشَجَانِي كَخَطِّ زَبُورٍ فِي عَسِيْبِ يَمَانِي⁹²
أَنْتَ جَجَّجَ بَعْدِي عَلَيْهِ فَأَصْبَحْتُ كَخَطِّ زَبُورٍ فِي مَصَاحِفِ رُهْيَانِ⁹³

Gördüğüm enkaz yığını kimin ki beni üzdü

Yemen hurma lifine yazılmış Zebur yazısı gibi

Benden sonra üzerinden yıllar geçti

O aynen rahiplerin mushaflarındaki Zebur yazısı gibiydi

17. RÂHİP

a- İmruu'l-Kays (ö. 549):

نُضِيُ الظَّلَامَ بِالْجِشَاءِ كَأَنِي مَنَارَةٌ مُمَسِّي رَاهِبٍ مَتَبَلِّ⁹⁴
أَمَالَ السَّلِيْطَ بِالذُّبَالِ الْمُفْتَلِّ يُضِيُ سَنَاهُ أَوْ مَصَابِيْحُ رَاهِبٍ⁹⁵

(Yüzünün parlaklığı) geceleyn karanlığı aydınlatır

⁹¹ Sa'leb, a.g.e., s. 158; el-Alûsî, Ebû'l-Fadl Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-Ty., XXX, 122.

⁹² Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, I-XXX, Beyrut-1405, IV, 198 ; El-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr b. Ferâh (671/1273), *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, I-XX, Kahire-1372, IV, 296; İbn Manzûr, a.g.e., VIII, 199; Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 334. (et-Taberî ve el-Kurtubî bu şiirdeki zebûr kelimesinin kitap anlamında kullandığı söylerler.)

⁹³ Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 460.

⁹⁴ Muallaka, s. 5; İbn Manzûr, a.g.e., XV, 280; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 32; Mehmed Fehmî, a.g.e., I, 635.

⁹⁵ Muallaka, s. 8; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 51.

*Kendini ibadete vermiş rahibin lambası gibi
(Şimşegin) parlaklığı aydınlatıyor rahibin
fitili bol zeytin yağına batırılmış lambası gibi*

19. PUTA TAPMA

a- İmruul-Kays (ö. 549):

فَعَنَّا لَنَا سِرْبًا كَانَتْ نِعَاجَهُ عَذَارَى دَوَارٍ فِي مَلَأٍ مُدَيَّلٍ⁹⁶

*Birdenbire, sırtları ak ve ayakları kara bir yaban öküzü sürüsü
çıktı karşımıza. Dişileri,*

*Devar adlı putun çevresinde uzun, siyah etekleriyle dönen genç
kızlar gibi dertop olmuştu*

Değerlendirme ve Sonuç:

Câhiliye şiirleri çoğunluğunu oryantalistlerin oluşturduğu bir grup tarafından inkar edilir. Bunlar, Câhiliye şiirini kökünden reddedip bu şiirlerin İslâmdan sonra düzenlendiğini söylerler. Yine bazı müsteşriklerle göre bu şiirlerde geçen Lât vb. put isimleri daha sonra müslümanlar tarafından Allah lafzıyla değiştirilmiştir. 20. asır edebiyatçılarından Tâhâ Hüseyin de müsteşriklerle aynı görüşü paylaşmakta, bu şiirlerin uydurma olduğunu iddia etmektedir.⁹⁷ Oryantalistlerin bu görüşlerini aktaran Bekir Topaloğlu hem şu an elimizde bulunan câhili şiirlerinde azımsanamayacak ölçüde put ismi olduğunu; hem de câhiliye şiirinden put adlarının çıkarılıp yerlerine Allah kelimesinin yerleştirilmesinin lafız ve mana ahengi bakımından çok zor olduğunu, bunun önemli bir fayda da sağlamayacağını söyler.⁹⁸ Ancak bu şiirlerin hepsi olmasa da en azından bir kısmı tenkitten kurtulamaz. Sözgelisi Umeyye b. Ebî's-Salt'ın şiirlerinin Kur'ân'la benzerlik arzetmesiyle alakalı olarak Cevâd Ali şöyle der:

⁹⁶ Muallaka, s. 7; İbn Manzûr, a.g.e., IV, 297; ez-Zevzenî, a.g.e., s. 47.

⁹⁷ Ünal, a.g.m., s. 187-188; Tâhâ Hüseyin, Câhiliye Şiiri Üzerine, Çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu, Ankara-2003, s. 32, 95.

⁹⁸ Topaloğlu, a.g.m., II, 473.

"Bana göre bu benzerlik ve uyuşmanın kaynağı intihaldir. Umeyye, kavmi putlara taptığı için onlara karşı gelmişti. Tevhid inancındaydı. Yahudilik ve hıristiyanlık hakkında da bilgi sahibiydi. Fakat ben, onun, Kur'ân ve hadiste geçen arş, kürsü, Allah, melekler, kıyamet, cennet, cehennem, hesap, sevap, ceza vb. kavramlara vakıf olduğunu sanmıyorum. Çünkü bunlar, İslâm'a has kavramlardır. Bunların ayrıntıları ne yahudilik, ne hıristiyanlık ne de hanîflikte vardı. Bunların, Umeyye'nin şiirinde hem de İslâmî kavramlarla yer alması olsa olsa İslâmî dönemde bazı insanların yaptığı bir iştir. Bunları Umeyye'nin dilinden söylemişlerdir."⁹⁹ Cevâd Ali'nin bu yorumu Umeyye'nin şiirlerinin en azından bir kısmı için geçerli olabilir. Ancak sahih hadis kitaplarında geçen Hz. Peygamber (SAV)'in, Umeyye'nin şiirlerini dinlediği ve "Dili iman etmiş, kalbi inkar etmiş" dediği şeklindeki rivayetlere¹⁰⁰ bakılırsa bu şiirlerin bir bölümünün Umeyye'ye ait olması gerekir.

Bu beyitlere dayanılarak bazı eski Arap şâirlerinin Allah, ahiret, bazı peygamber adları, hesap, ceza, sevap gibi konulardan haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Bunun da kaynağı atalarından gelen bilgiler olabileceği gibi o zaman yaşayan hıristiyan ve yahudiler de olabilir. Yine kendilerine hanîf/ağalarının dininden dönen denen kimselerin de bu bilgilerde bir payı vardır. Fakat bir şâirin mısralarında sevap ve cezadan, ahiret inancından bahsedilmesi onun putperest olmadığı anlamına gelmez. Sözgeleşimi mısralarında Allah, ahiret, hesap, ceza ve sevaptan bahseden şâir Zuheyr b. Ebî Sulmâ hakkında Şevkî Dayf'ın "Zuheyr'in, atalarının dinini bırakmadığı" şeklindeki yorumunu daha önce söyledik.

Son olarak şunu da söylemeliyiz. Şiirlerinde Allah, ilah vb. lafızları kullanan şâirler genelde putperest iken, Allah, ilah vb. adların yanında cennet ve cehennemden, ahiretten, hesap ve hesap gününden bahseden şâirler genelde hanîf inancına mensup şâirlerdir.

Konumuzla ilgili olarak bu şiirlerin dışında daha başka şiirler de mevcuttur. Ancak, bu çalışmada maksadımızı ifade ettiğine yetecek kadarını kullandık.

⁹⁹ Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut-1980, VI, 493.

¹⁰⁰ Ahmet Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Kitabuş,Şi'r, Bab No. 41, Hadis No. 2255, X, 56, İstanbul-1983,

KAYNAKÇA

1. El-Alûsî, Ebû'l-Fadl Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-Ty..
2. Arberry, A. J., *Arabic Poetry*, Cambridge-1965.
3. Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut-1980.
4. Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1416/1996.
5. Çağrıncı, Mustafa, "Arap" mad., -İslâmdan Önce Araplarda Din- *DİA*, III-316-321, İst.-1991.
6. Çelik, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim İle Yeni Mana Kazanan İstilahların Câhiliyye Dönemindeki Kullanışları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991.
7. Çetin, M. Nihad, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul-1973.
8. Danışman, Nafiz, "Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: V, Sayı: I-IV, Ankara-1956, s. 192-197.
9. Davudoğlu, Ahmet, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, İstanbul-1983.
10. Demirayak, Kenan – Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Genişletilmiş 3. Baskı, Erzurum-2000.
11. El-Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebu'l-Kadîm*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut-1986.
12. Fayda, Mustafa, "Câhiliye" mad., *DİA*, İst.-1993, VII, 17-19.
13. İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu İbni İshâk*, Thk. Muhammed Hamîdullah, Konya-1981.
14. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî, *Sîretu İbni Hişâm*, Thk. M. Muhyiddin Abdulhamîd, Kahire-1963.
15. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut-Ty.
16. İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı (Kitâbu'l-Esnâm)*, Çev. Beyza Düşüngen, Ankara-1969
17. Karaarslan, Nasuhi Ünal, ""Hâris b. Hillize" mad., *DİA*, XVI, 196-197.

18. El-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr b. Ferâh (671/1273), *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, I-XX, Kahire-1372.
19. Kuzgun, Şaban, "Hanîf" mad. *DİA*, İst.-1997, XVI, 38.
20. Mehmed Fehmî, *Târîhu Edebiyyât-ı Arabiyye*, Matbaatü Âmire, İstanbul-1332.
21. **Muallakât Yedi Askı**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, M.E.B. Yay., İstanbul-1989.
22. Nicholson, Reynold A., "İslâm Öncesi Arap Şiirinde Dinin Etkileri", Çev. İbrahim Yılmaz, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Erzurum-2002, s. 217-224.
23. Özcanoğlu, Muzaffer, "Adî b. Zeyd" mad., *DİA*, I, 382.
24. Pak, Zekeriya, "Câhiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Sivas-2001, s. 311-330.
25. Polat, İbrahim Ethem, *İslâm Öncesi Hanif Edebiyatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-1996.
- _____, "Hanif Şâirlerin Şiirlerinde Monoteist Yapı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Bahar 2001, s. 124-133.
26. Es-Sâbüni, Abdulvehhâb, *Şu'arâ ve Devâvin*, Beyrut-1978.
27. Sa'leb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, *Şerhu Dîvânî Zuheyr*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire-1964-1384.
28. Savran, Ahmet, "İmruülkays b. Hucr" mad., *DİA*, XXII, 237-238.
29. Eş-Şâyi, Muhammed b. Abdurrahman b. Sâlih, *el-Furûku'l-Lugaviyye ve Eseruhâ fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad-1993.
30. Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, el-Asru'l-Câhilî, Dâru'l-Maârif*, Kahire-Ty.
31. Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, I-XXX, Beyrut-1405,
32. Tâhâ Hüseyin, *Câhiliye Şiiri Üzerine*, Çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu, Ankara-2003.
33. Topaloğlu, Bekir, "Allah" mad. *DİA*, İst.-1989, II, 473.
34. Tüccâr, Zülfikâr, "Hammâd er-Râviye" mad., *DİA*, XV, 486-488.
35. Tülücü, Süleyman, "Hâtim et-Tâi" mad., *DİA*, XVI, 472-473.